

هویت دینی و جوانان؛ (نمونه آماری، جوانان شهر شیراز)

عبدالحسین کلانتری^۱

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی

جلیل عزیزی^۲

کارشناس ارشد پژوهش اجتماعی دانشگاه شهید بهشتی تهران و مدرس مرکز آموزش عالی جهرم

سعید زاهد زاهدانی^۳

استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز

چکیده

هویت دینی به دلیل ماهیت و محتوایی که دارد تقریباً مهم‌ترین بُعد هویت است که نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای در هویت‌یابی افراد یک جامعه بازی می‌کند. می‌توان ادعا داشت تقویت این بُعد از هویت موجب دوام و قوام سایر ابعاد آن شود و از سوی دیگر، چالش در این حوزه می‌تواند زمینه‌ساز بحران در سایر ابعاد هویت شود. این ادعا در جوامعی که دین رکن اساسی اداره آن را مشخص می‌کند، کاملاً صادق است. مقاله حاضر که نتیجه پژوهشی تجربی در این زمینه است، به دنبال بررسی میزان احساس تعلق به هویت دینی و عوامل مؤثر بر آن است. جامعه آماری این تحقیق، دانش‌آموزان مقطع سال سوم متوسطه نواحی چهارگانه آموزش و پرورش شهر شیراز هستند که نمونه‌ای ۴۰۰ نفره شامل دختران و پسران مورد مطالعه را دربر می‌گیرند. نتایج نشان داده ۸۸ درصد دانش‌آموزان دارای هویت دینی قوی هستند و تنها ۴ درصد پاسخگویان، در این حوزه دارای مشکل یا بحران هستند.

کلیدواژه‌ها: بحران هویت، جهانی شدن، هویت، هویت دینی.

1. kalantari1356@yahoo.com

2. ja-azizi@yahoo. ca

3. Zahedani@shiraz.ac.ir

مقدمه و طرح مسئله

شاید بتوان گفت، هویت دینی از مهم‌ترین عناصر ایجادکننده همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جوامع است که طی فرایندی با ایجاد تعلق خاطر به دین و مذهب در بین افراد جامعه، نقش بسیار مهمی در ایجاد و شکل‌گیری هویت جمعی دارد و به عبارتی عملیات تشابه‌سازی و تمایزبخشی را انجام می‌دهد. به‌طور مثال دین اسلام و مذهب شیعه، به‌طور هم‌زمان ضمن ایجاد تشابه دینی در بین افراد جامعه ایران، آنها را از سایر ادیان جدا می‌سازد. در جامعه ایران برخلاف سایر جوامع (که به‌دنبال حاشیه‌ای کردن دین و برانداختن دین‌داران از اریکه قدرت و منزوی کردن آنان هستند)، با استفاده از نیروی مذهب در پنج قرن گذشته، حداقل سه انقلاب تمام‌عیار را سامان داده‌اند. نخستین حرکت‌ها در سال ۸۸۰ شمسی با انقلاب صفویان برپایه مذهب تشیع، دومین حرکت در سال ۱۲۸۵ شمسی با رهبری علمای طراز اول شیعه در انقلاب مشروطه و آخرین هم در انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ شمسی با رهبری و هدایت مرجعیت شیعی شکل گرفت (گودرزی، ۱۳۸۷: ۵۰).

امروزه افزایش ارتباطات جهانی و جهانی‌شدن، موجب ایجاد تغییرات فرهنگی بسیاری در جوامع مختلف شده است. رواج ارزش‌های گوناگون، قرارگرفتن در معرض اندیشه‌ها و گرایش‌های مختلف، از جمله عوامل تهدیدکننده تعلق خاطر به هویت دینی به‌خصوص در میان جوانان است. با توجه به شکل‌گیری شخصیت در این سنین - آنگونه که اریکسون^۱ نیز اشاره می‌کند - جوانان در دوره‌ایی به‌سر می‌برند که پایه و اساس تعهد تعمیم‌یافته و احساس تعلق عاطفی به جامعه خود را کسب می‌کنند. در سنین نوجوانی و جوانی شخصیت فرد شکل گرفته و طی روند جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه خود را درونی می‌کند و براساس آنها رفتار و اندیشه‌های خود را شکل می‌دهد. حال اگر در این سنین، در روند درونی کردن ارزش‌ها و هنجارهای دینی خللی ایجاد شود و جوانان نتوانند پایه و اساس محکمی برای رفتار و اندیشه‌های دینی خود پیدا کنند، دچار نوعی حیرانی و سرگستگی در مواجهه با مسائل و پدیده‌های دینی خواهند شد. در دنیای امروز با توجه به فراوانی منابع ارائه‌کننده ارزش‌ها و هنجارها از یک سو و ارائه تصاویر گوناگون از فرهنگ و سنت‌های گذشته از سوی دیگر و مواجهه با اندیشه‌ها و تفکرات خارج از جامعه خودی، جوانان با چهارراه‌های تصمیم‌گیری بسیاری مواجهند و ممکن است به طرف خُرده‌فرهنگ‌ها و

ارزش‌های نامتناسب با ارزش‌ها و هنجارهای دینی جامعه خود حرکت کنند.

با این حال باید گفت مسئله هویت ملی و ابعاد مختلف آن، به‌ویژه هویت دینی، امروزه یکی از اساسی‌ترین مسائل پیش‌روی جوانان است که باید به آن پاسخ داده شود. این مقاله به دنبال پاسخگویی به این سؤال اساسی است: میزان تعلق خاطر به هویت دینی در میان جوانان شیراز چه میزان است و چه عواملی بر آنان تأثیر می‌گذارند؟

مرور ادبیات تحقیق

در این قسمت از مقاله ابتدا به تعریف مفهومی هویت و هویت دینی پرداخته می‌شود، سپس به بررسی تئوری‌های مربوطه می‌پردازیم تا ابعاد مسئله کاملاً شفاف شود.

الف - معنای جامعه‌شناختی هویت

در جامعه‌شناسی، واژه هویت به معنای چه کسی بودن است و نیاز به آن، حس شناساندن خود و یک سلسله عناصر فرهنگی و تاریخی را در فرد یا یک گروه انسانی تحریک می‌کند. هر نوع وابستگی اجتماعی، نمودار بخشی از ویژگی‌های انسان است. این ویژگی‌ها، معرفت و شناخت ابنا‌ی بشر را تسهیل می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۷۶: ۱۴۷).

بر این اساس هویت عبارت است از مجموعه خصوصیات، مشخصات فردی و اجتماعی، احساسات و اندیشه‌های مربوطه که فرد آنها را از طریق توانایی کنش متقابل با خود و یافتن تصوراتی از خود به دست می‌آورد و در جواب سؤال «من کیستم؟» ارائه می‌دهد. به نظر برگر: «مردمی که برای نخستین بار با یکدیگر آشنا می‌شوند، می‌کوشند به هویت رابطه‌ای دست پیدا کنند یعنی نقطه مشترکی بیابند که وجه‌تمایز آنها از دیگران است. این کار موجب می‌شود هریک از افراد نقش‌های جداگانه‌ای داشته باشند. در سطح بالاتر، وقتی مردم هویت مشترک را کشف می‌کنند، می‌توانند از این طریق به نوعی انسجام برسند» (هیس،^۱ ۱۹۹۸: ۲۰۲-۲۰۱).

بنابراین هویت‌ها، به مثابه شالوده‌ها و سازه‌های اجتماعی هستند که در فرایند شالوده‌ریزی یا سازه‌گرایی اجتماعی^۲ به وجود می‌آیند و با تکیه بر حافظه جمعی و تمامی منابع معرفتی، با در نظر گرفتن ساختار عینی اجتماعی در طول زمان به طور مجدد بازتعریف و بازتفسیر می‌شوند. از این رو در فرایند شکل‌گیری هویت‌ها، پدیده‌های معرفتی، ساختار عینی و مادی

1. Heise, D.
2. Social constructivism

جامعه، تاریخ، جغرافیا، ساختار سیاسی و اقتصاد و فناوری، نقش بسزایی دارند (دهشیری، ۱۳۸۰: ۱۶۹). بنابراین هویت‌ها، پدیده‌هایی فراتاریخی، عاری از اقتصاد، مذهب، ایدئولوژی و تاریخ و جغرافیای خاص خودشان نیستند بلکه این سازه‌های اجتماعی با تکیه بر حافظه جمعی و تمامی منابع معرفتی و با در نظر گرفتن ساختار عینی اجتماعی، ایجاد و تعریف شده و در طول زمان دوباره تفسیر می‌شوند. به عبارت دیگر در ساخت هویت‌ها، ساختار عینی و مادی جامعه، تاریخ، جغرافیا، سیاست، فناوری، اقتصاد و ساختار معرفتی (از جمله فرهنگ، زبان، آرمان‌ها، ایدئولوژی و سنت) همزمان نقش دارند (منتظر قائم، ۱۳۷۷: ۲۵۹).

ب - هویت دینی

با وجود افزایش و شدت یافتن فرایندهای توسعه و نوسازی در تمام ابعاد خود، مذهب همچنان منبع مهمی برای هویت و معنابخشی در جهان متجدد و آشفته به شمار می‌رود. برخلاف برخی تصورات که مذهب را در نتیجه تداوم روند تجددگرایی، محوشده می‌پنداشتند، دین به عنوان منبع اولیه معنابخشی و هویت‌بخشی به بسیاری از مردم دنیا چون مسیحیان، مسلمانان، بوداییان و هندوها مطرح است.

برخورداری از دین و تعالیم مذهبی مشترک، پایبندی و وفاداری به آن، اعتقاد و تمایل به مناسک و آیین‌های مذهبی فراگیر در فرایند شکل‌دهی هویت ملی، بسیار مؤثر است. مذهب علاوه بر اینکه از لحاظ کارکردی عامل مهمی در روابط اجتماعی به حساب می‌آید، موجب دلگرمی، سرزندگی، نشاط و اشتیاق عمومی است، ضمن آنکه در بسیاری مواقع مذهب در مفهوم جامعه‌شناختی، با تأکید بر بُعد عینی و خارجی آن، با سایر مضامین ملی از جمله دولت، تاریخ و میراث فرهنگی در آمیخته است (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۲۰۳).

«مذهب» از گذشته تاکنون عامل به وجود آورنده هویت مشخص برای معتقدان خود و تمایز میان آنها بوده که اعتقادی به آن نداشته‌اند. یعنی هویت انسان‌ها با مذهب و دین آنها شناخته می‌شد. «یهودی»، «مسیحی» و «مسلمان» بودن، هویت فرهنگی انسان‌های مختلف را به نمایش می‌گذاشت. به این ترتیب دین و مذهب کارکردهای اجتماعی مختلفی از قبیل: «اجتماعی کردن اعضای جامعه»، «کاهش کشمکش»، «تحکیم ارزش‌های مشترک»، «یکپارچه‌سازی جامعه و حفظ ثبات اجتماعی»، «تنظیم منابع» و «تقویت نظارت اجتماعی» را برعهده داشته‌اند (اشرفی، ۱۳۸۰: ۹).

گرچه مذهب در پاره‌ایی از بخش‌های جهان، اهمیت خود را به‌منزله عامل مهم همبستگی

از دست داده اما از آنجا که به تنهایی در ایجاد فرهنگ، آداب و رسوم و سنن بسیاری از کشورها تأثیر شگرف دارد، هنوز عامل مهم ملیت محسوب می‌شود (عالم، ۱۳۷۷: ۱۵۵).

دین اسلام و مذهب تشیع، عنصر برجسته هویت ملی ایرانیان است؛ از این رو در عرصه سیاست‌گذاری و تنظیم روابط میان مذاهب بنا به ضرورت «باید بر اسلام به‌عنوان عامل سامان‌دهی تأکید کرد. باید گفت تقویت مشترکات دینی در میان شهروندان از یک سو و پایبندی آنها بر شعائر دینی از سوی دیگر، نشان‌دهنده قوام و ثبات هویت ملی در ایران خواهد بود (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۲۱۹).

دیدگاه‌های نظری در مورد هویت

استرایکر^۱ نگرش‌هایی را که در مورد هویت در حیطه روان‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی مطرح شده است در سه گروه تقسیم می‌کند: (بورک و استریکر، ۲۰۰۰: ۲۸۴). برخی دیدگاه‌ها یک نگرش فرهنگی و جمعی از هویت دارند که ایده‌ها، باورها و اعمال یک گروه یا جمع را نمایش می‌دهند. این نگرش اغلب در کارهایی که روی هویت قومی انجام گرفته، دیده می‌شود. در این دیدگاه هویت به صورت مشخص و شفاف تعریف نشده و موجب ایجاد ابهام شده است. این دیدگاه از تشریح تغییرپذیری رفتار، انگیزش و کنش متقابل افراد ناتوان است. دیدگاه دوم در مورد هویت، ذیل سنت «کنش متقابل گرایی» و مخصوصاً نگاه ساختاری آن رشد می‌کند. این دیدگاه بیشتر به بررسی ارتباطات نقش افراد و تغییرپذیری، انگیزش و تفاوت‌ها با هویت می‌پردازد. این دیدگاه به نظریه هویت معروف بوده و دانشمندانی چون بورک^۲، استریکر^۳، مک‌کال^۴ و سیمونز^۵ و... روی آن کار می‌کنند.

در نظریه هویت، هسته هویت عبارت است از مقوله‌بندی «خود» به‌عنوان یک اجراکننده نقش، و ترکیب معانی و انتظارات تداعی شده با نقش و اجرای آنها (همان: ۲۲۴).

این دیدگاه بیشتر بر هویت نقشی تأکید می‌کند. زمانی که فردی نقش خاصی را برعهده می‌گیرد، همراه نقش، نوعی هویت نیز کسب می‌کند و این هویت از وظایف نقشی و انتظارات

1. Striker
2. Burke
3. Strikers
4. M. Call
5. Simons

دیگران از آن ناشی می‌شود. این دیدگاه چون هویت را ناشی از نقش‌پذیری افراد در درون گروه‌ها می‌داند، بیشتر به روابط درون گروه با نقش‌های اعضا می‌پردازد.

سومین دیدگاه در مورد هویت، در آثار تاجفل^۱ و افرادی چون جان ترنر^۲، هوگ^۳، اوکاس و ریچر^۴ تحت عنوان «نظریه هویت اجتماعی» مشاهده می‌شود. این دیدگاه هویت را به‌عنوان چیزی که در درون یک گروه و مقوله‌جاسازی شده، می‌بیند، تفاوت گروه و مقوله را نادیده گرفته و همچنین اهمیت رفتار درون گروه^۵ مثل ارتباطات بین اعضای گروه را رها می‌کند (همان: ۶). نظریه هویت و نظریه هویت اجتماعی از بسیاری جهات با یکدیگر شباهت و هم‌پوشانی دارند: (۱) به زمینه‌های متفاوت هویت اعتقاد دارند (گروه‌ها و مقوله‌ها برای نظریه هویت اجتماعی و نقش‌ها برای نظریه هویت)، (۲) به عمل هویت‌ها و برجستگی آنها اشاره می‌کنند، (۳) قلمرو سوم شباهت به هسته فرایندهایی که شخص از یک هویت تأثیر می‌پذیرد، اختصاص دارد (فرایندهای شخصیت‌زدایی^۶ در نظریه هویت اجتماعی، و تأیید خود و اعتماد به نفس در نظریه هویت) (همان: ۲۲۴).

در این قسمت، به برخی تئوری‌های مطرح در مورد هویت اشاره می‌شود.

۱. تئوری نظام کنترل فرایند هویت^۷

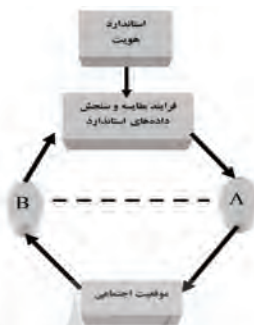
هدف این تئوری نشان دادن مدلی از روابط بین فشار و هویت است که در نتیجه آن هویت جدیدی شکل می‌گیرد. این تئوری نشان می‌دهد فشارهای اجتماعی (و محیطی) منجر به شکستن حلقه‌های بازگشتی شده و فرایند هویت را حفظ می‌کنند.

انقطاع فرایند هویت از عملکرد دو مکانیزم حاصل می‌شود: (۱) حلقه‌های شکسته شده، (۲) سیستم‌های هویتی بیش از حد کنترل شده. هرکدام از این مکانیزم‌ها، شرایط را برای ایجاد فشارهایی فراهم می‌کنند که نتیجه آن انقطاع فرایند هویت بوده و نتیجه این گسستگی نیز احساس بی‌هویتی و کسب هویتی تازه است. (بروک، ۱۹۹۱: ۸۳۶)

1. Tajfel
2. Turner
3. Hogg
4. Richer
5. Within Group Behavior
6. Depersonalization
7. The Control - System of Identity Process Theory

طرح شماتیک نظام کنترل فرایند هویت اجتماعی

(Source: Burk, 1991: 838)

مدل فوق، معانی انقطاع ممکن را در نقطه‌های A و B نشان می‌دهد.

۲. تئوری ساختاری هویت

وایت و دیگر نظریه‌پردازان شبکه، نگرش ساختاری به هویت را مطرح می‌کنند که مشابه نظریه اقتصادی است. در این نگرش رفتار بیشتر نوعی واکنش به شرایط محیطی تلقی می‌شود. آنها افراد را برای قرار گرفتن در جایگاه‌ها یا موقعیت‌های خاص اجتماعی مناسب می‌دانند، درحالی‌که ساخت‌گرایان جایگاه‌های اجتماعی را به یک هویت مشخص اختصاص می‌دهند و عوامل محیطی را در تعیین رفتار و هویت مؤثر می‌دانند، اما این تأثیر از طریق ساختار روابطی که افراد و نهادها در آنها درگیر می‌شوند، اعمال می‌شود نه از طریق محرک‌های طبیعی مستقیم. از نظر وایت، افراد دارای هویت‌های مشخص، ساختار اجتماعی را خلق نمی‌کنند، بلکه ساختارهای اجتماعی افراد را خلق می‌کنند تا جایگاه‌ها و موقعیت‌های موجود را اشغال کنند (وب‌سایت: ۷). از نظر نظریه‌پردازان شبکه، این روابط هستند که موجب هویت هستند، اما نظریه‌پردازان هویت، هویت را متعلق به «خود» انسان می‌دانند.

۳. تئوری هویت چندگانه^۱

با ملاحظه مجموعه‌ای از مشاهدات نظریه‌پردازان هویت اجتماعی و ساختاری که معتقدند افراد دارای دوگانگی، بی‌ثباتی و... هستند، گروه دیگری از اندیشمندان از منظر دیگری به شخص و ذهن پرداخته‌اند و توضیحات متفاوتی در این باره ارائه کرده‌اند. الستر^۲ به ۱۰ مورد از هویت‌های

1. Multiple Identity

2. Elester

چندگانه اشاره می‌کند؛ از فقدان انسجام و هماهنگی گرفته تا یک «خود» بی‌نهایت تفکیک‌پذیر. یافته‌های تحقیقات حاکی از این است که افراد در انتخاب‌های خود بی‌ثبات هستند و عموماً تحت تأثیر قرار می‌گیرند و باتوجه به اینکه چه تمایلات و انتظاراتی در آنها برجسته می‌شوند، دست به انتخاب می‌زنند. اینسلی^۱ نیز در این خصوص افراد را به شکل جمعیتی توصیف می‌کند که به چانه‌زنی درباره منافع و علایقشان مشغول هستند و نخستین اولویت آنها رفع تعارض است.

۴. تئوری جداافتادگی اجتماعی^۲

یکی دیگر از تئوری‌های مطرح در زمینه هویت اجتماعی، تئوری جداافتادگی اجتماعی است که بر تعیین هویت گروهی به‌عنوان جایگزین هویت اجتماعی نوجوانان در شرایط خاصی تأکید دارد. این تئوری تصریح می‌کند «جداافتادگی» یا «تنهایی اجتماعی» که در اثر فقدان مطرح شدن، فقدان احساس تعلق به جامعه و قرار گرفتن فرد در حاشیه حاصل شده، به احساس بی‌هویتی اجتماعی نوجوانان منجر شده و به‌طور ویژه‌ای برای آنان مشکل‌ساز می‌شود. آنان برای کسب هویت، به گروه همسالان رجوع کرده و با عضویت در گروه همسالان، موقعیت جدیدی را در جامعه برای تعریف از خود پیدا می‌کنند. یکی از این گروه‌ها، همسالان است که نوجوانان با پیوستن به آنها هویت اجتماعی کسب می‌کنند. افراد این گروه‌ها به‌طور مشابه، تمایزات خود را در تظاهر به لباس پوشیدن، سبک موی سر، نوع سخن گفتن و رفتار خاص برای بیان کردن هویت گروهی به‌کار می‌برند. دنهلم، ۷ نمونه از این گروه‌ها و تمایلات مختلفشان را بررسی کرده که برخی از آنها در زمره طرفداران موزیک‌های رپ و هوی‌متال هستند (همان: ۳۵-۳۷).

۵. نظریه تربیت^۳

در این نظریه که در نیم قرن گذشته مورد توجه صاحب‌نظران بوده، افراد در زمان تولد، همانند یک لوح سپید تلقی می‌شوند و از طریق آموزش و کسب تجربه به‌تدریج اشکال مختلفی به‌خود می‌گیرند. به‌زعم روان‌شناسان رفتاری همچون واتسون و اسکینر، واکنش‌های درد و لذت در افراد به‌طور ذاتی وجود دارند و افراد را در جامعه و در شرایط مختلف شرطی می‌کنند. این جمله واتسون که «شما یک فرد هفت‌ساله به من تحویل دهید، من به شما یک مرد تحویل

1. Ainslee

2. Social Lone lines Theory

3. Nurture theory

خواهم داد» همان مطلبی است که دورکیم به بیان دیگری به آن اشاره کرده است. وی معتقد است انسان محصول جامعه است. وقایع اجتماعی چیزهایی هستند که بر افراد اجبار وارد می‌کنند (دورکیم، ۱۳۶۹ و ۱۳۷۶ و...).

۶. نظریه مقوله‌بندی

نظریه مقوله‌بندی از گروه روانشناختی و فرایندهای مرتبط با پیوستگی، تعاون و تأثیرپذیری اجتماعی ریشه گرفته است (ترنرو هسلم، ۲۰۰۱: ۲۰).

فرضیه اصلی تئوری مقوله‌بندی این است که هویت اجتماعی در بسیاری موارد می‌تواند مانع جهت‌گیری به طرف هویت شخصی شود. ترنر با تمایز هویت اجتماعی (تعریف خود از طریق عضویت در مقوله اجتماعی) و هویت شخصی (تشریح خود از طریق طرز تلقی‌ها و ایده‌های شخصی)، یک نظریه هویت اجتماعی رفتار گروهی را مطرح کند. مردم خود را به واسطه عضویت در مقوله اجتماعی مشترک، تعریف می‌کنند. در اینجا تأکیدی ادراکی بر شباهت‌های درون‌گروهی و تفاوت‌های برون‌گروهی، در ابعاد مختلف وجود دارد (همان: ۳۲).

زمانی که هویت اجتماعی نسبت به هویت شخصی برجسته می‌شود، مردم خود را کمتر از طریق تفاوت‌های فردی و بیشتر از طریق مشابهت‌های درون‌گروهی می‌بینند و این همان شخصی‌سازی خود است.

تاجفل و دیگران استنباط می‌کنند مقوله‌بندی به‌تنهایی برای تحقق موقعیت‌های معین برای استنباط جهت‌گیری گروهی کافی است (همان). مقوله‌بندی اجتماعی می‌تواند به طرفداری گروهی بیانجامد و متغیرهایی که مقوله‌بندی اجتماعی را برجسته می‌کنند، در تعیین سوگیری از اهمیت خاصی برخوردارند (همان: ۲۷)؛ یعنی وقتی فرد به مقوله‌بندی دست یافت و پیش خود، درون‌گروه را از بیرون‌گروه تشخیص داد، ارزیابی مثبتی از درون‌گروه خواهد داشت که نوعی جهت‌گیری را مثلاً در تقسیم منابع نسبت به گروه خود، در پی خواهد داشت. این نظریه بر این واقعیت تأکید می‌کند که: «مقوله‌بندی فرایندی پویا و وابسته به متن است که به‌وسیله روابط مقایسه‌ای یک متن تعیین می‌شود در مقوله‌بندی همیشه تفاوت بین گروهی بیشتر از تفاوت درون‌گروهی است (همان: ۳۴).

پس از بررسی تئوری‌های مربوط به هویت، مدل علی تحقیق طراحی شده است. لازم به اشاره است متغیرهای موجود در مدل علی، همگی برگرفته از تئوری‌ها و ادبیات نظری حاکم

بر تحقیق است. برای جلوگیری از تکرار، این مدل در قسمت تحلیل مسیر، آورده شده است. تحقیق حاضر از نوع بنیادی - کاربردی است. روش تحقیق مورد استفاده، میدانی است که از روش‌های اسنادی نیز در مطالعات مقدماتی استفاده شده است. تکنیک تحقیق پیمایش یا تحقیق، زمینه‌یابی است البته در تحقیق حاضر از تکنیک مطالعات کتابخانه‌ای نیز استفاده شده است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه خوداجراست و قسمت‌های اصلی پرسشنامه عبارتند از: سؤالات مربوط به سنجش متغیر مستقل و سؤالات مربوط به سنجش هویت دینی و هویت ملی. جامعه آماری تحقیق کلیه دانش‌آموزان دختر و پسر مشغول به تحصیل در پایه سوم متوسطه در نواحی چهارگانه شیراز هستند که حجم نمونه‌ای ۴۰۰ نفره را شامل می‌شوند.

اعتبار و روایی ابزار تحقیق

در این تحقیق از دو نوع اعتبار صوری و اعتبار تجربی استفاده شده است. در اعتبار صوری، پرسشنامه توسط چند تن از اساتید جامعه‌شناسی مورد بررسی قرار گرفت و نکات اصلاحی آنها در پرسشنامه منظور شد. در اعتبار تجربی با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی به بررسی اعتبار ابزار تحقیق پرداخته شد. در این روش با استفاده از تحلیل عاملی - تأییدی به بررسی این امر پرداخته شد که آیا معرف‌های یک متغیر در تحلیل عاملی، قابلیت بار شدن روی یک عامل را دارند و یا در حقیقت قابلیت سنجش یک متغیر را دارند یا نه.

روایی به بررسی قابلیت تکرارپذیری ابزار تحقیق می‌پردازد. در این تحقیق با استفاده از «آلفای کرونباخ» به بررسی این امر پرداخته شده است. ضریب آلفای کرونباخ به دست آمده در مورد مجموعه معرف‌های متغیر بیانگر میزان روایی بالای تک تک متغیرهای سازنده ابزار تحقیق است.

نام متغیر	میزان آلفای کرونباخ	نام متغیر	میزان آلفای کرونباخ
فردگرایی	۰/۷۵۴۸	مقایسه اجتماعی	۰/۷۹۳۱
استفاده از رسانه‌های گروهی	۰/۷۸۹۱	برنامه درسی مدارس	۰/۶۸۱۴
اعتقاد به مشارکت اجتماعی	۰/۸۵۷۶	احساس نابرابری اجتماعی	۰/۷۷۵۴
شرکت در فوق برنامه‌ها	۰/۷۷۵۸	عضویت در مقولات اجتماعی	۰/۷۳۵۶
رضایت اجتماعی و اقتصادی	۰/۸۶۹۵	رویکرد مثبت به غرب	۰/۶۹۸۴
روایت هویت ملی	۰/۸۲۶۹	ارتباط با دیگران	۰/۷۲۶۹
مشروعیت نظام سیاسی	۰/۷۳۱۱	شکاف ارزشی	۰/۶۸۷۵
احساس تعلق به جامعه	۰/۷۵۴۲	هویت دینی	۰/۷۸۵۹

نتایج و یافته‌ها

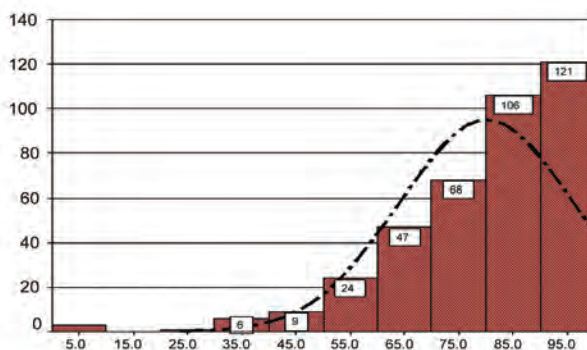
الف - هویت دینی

توزیع پاسخگویان بر روی مقیاس ۰ تا ۱۰۰ نشان می‌دهد ۸ درصد دانش‌آموزان دارای هویت دینی متوسط هستند. ۸۸ درصد دانش‌آموزان دارای هویت دینی بالا و تنها ۴ درصد با اخذ نمره کمتر از ۴۰، دارای هویت دینی ضعیف هستند. بنابراین با توجه به میانگین ۱/۸۰ می‌توان نتیجه گرفت که دانش‌آموزان دارای هویت دینی در حد بالایی هستند. چولگی منفی نمودار نیز مؤید این امر است.

جدول شماره ۱. توزیع فراوانی پاسخهای پاسخگویان به معرفه‌های هویت دینی

		کاملاً موافقم	موافقم	تاحدودی	مخالفم	کاملاً مخالفم
به نظر من اعتقادات دینی، امری شخصی است و بهتر است دین و سیاست از هم جدا باشند.	فراوانی	۴۰	۶۰	۶۸	۱۱۲	۹۳
	درصد	٪۱۰/۷	٪۱۶/۱	٪۱۸/۲	٪۳۰	٪۲۴/۹
هر وقت فرصتی پیش آید به زیارت اماکن مقدس می‌روم.	فراوانی	۱۴۹	۱۴۸	۳۰	۳۰	۱۸
	درصد	٪۳۹/۷	٪۳۹/۵	٪۸	٪۸	٪۴/۸
خداوند ناظر اعمال ماست و کارهای نیک و بد ما را می‌بیند.	فراوانی	۳۳۴	۳۶	۶	۶	۲
	درصد	٪۸۷	٪۹/۴	٪۱/۶	٪۱/۶	٪۰/۵
با پیشرفت علم، دیگر نیاز چندانی به اعتقادات دینی نیست.	فراوانی	۲۲	۲۰	۳۲	۱۲۳	۱۸۳
	درصد	٪۵/۸	٪۵/۳	٪۸/۴	٪۳۲/۴	٪۴۸/۲

نمودار شماره ۱. توزیع فراوانی پاسخهای پاسخگویان به معرفه‌های هویت دینی

آماره‌های دومتغیری

بررسی روابط همبستگی

به‌منظور بررسی رابطه میان متغیرهایی مستقل با متغیرهایی وابسته (دینی) از دو آزمون عمده استفاده شد که شامل آزمون همبستگی پیرسون و رگرسیون خطی است. در این بخش به بررسی ضرایب همبستگی حاصل از آزمون‌ها می‌پردازیم.

در ضریب همبستگی پیرسون که به‌صورت غیرتفکیکی انجام گرفت، نتایج نشان می‌دهد بیشتر متغیرهای مستقل با هویت دینی رابطه داشته و در سطح اطمینان ۹۹ درصد و بعضاً ۹۵ درصد، معنی‌دار هستند.

جدول شماره ۲. ضرایب همبستگی متغیرهای مستقل با هویت دینی

متغیر وابسته (هویت دینی)	متغیرهای مستقل
***۰/۳۸	احساس تعلق به جامعه
۰/۰۵۱	رویکرد مثبت به غرب
***۰/۳۱	مشروعیت نظام سیاسی
***۰/۲۹	مشارکت اجتماعی
***-۰/۲۵	فردگرایی
***-۰/۳۲	شکاف ارزشی
***۰/۱۷	برنامه درسی مدارس
***۰/۱۳	ارتباط با دیگران
***۰/۱۹	رضایت اجتماعی
***۰/۱۷	روایت هویت ملی
***۰/۲۱	عضویت در مقولات اجتماعی
***-۰/۱۹	نابرابری اجتماعی
***-۰/۱۳	رسانه‌های گروهی
***۰/۱۶	فعالیت‌های فوق برنامه
***-۰/۰۴	مقایسه اجتماعی

همان‌طور که جدول شماره ۲ نشان می‌دهد، از مجموع کل متغیرهای مستقل، متغیرهای احساس تعلق به جامعه، مشروعیت نظام سیاسی، اعتقاد به مفید بودن مشارکت اجتماعی، برنامه درسی مدارس، ارتباط با دیگران، روایت هویت ملی، رضایت اجتماعی - سیاسی و اقتصادی، عضویت در مقولات اجتماعی و شرکت در فعالیت‌های فوق برنامه، معنی‌داری بالایی با هویت دینی دارد که نشان‌دهنده رابطه قوی مثبت میان این متغیرها و هویت دینی است؛ به طوری که با بالا رفتن این متغیرها، میزان هویت دینی افراد مورد بررسی افزایش پیدا می‌کند.

متغیرهای نابرابری، رسانه‌های گروهی، فردگرایی و شکاف ارزشی، رابطه معنی‌دار منفی با هویت دینی دارند؛ به طوری که با بالا رفتن این متغیرها در میان دانش‌آموزان از میزان هویت دینی آنها کاسته می‌شود. متغیرهای رویکرد مثبت به غرب و مقایسه اجتماعی، هیچ رابطه معنی‌داری با هویت دینی ندارند.

آماره‌های چندمتغیری

تحلیل رگرسیون

در تحلیل نهایی رگرسیون هویت دینی، از مجموع ۱۵ متغیر مستقل که وارد تحلیل شده‌اند، متغیرهای زیر معنی‌دار هستند: احساس تعلق به جامعه (***) (%۴۰)، رویکرد مثبت به غرب (***) (%۱۴۲)، فردگرایی (***) (%۱۲۶) و شکاف ارزشی (***) (%۱۱۱). سایر متغیرها، هیچ رابطه معناداری از خود نشان ندادند.

مدل تحلیلی ۱. میزان تأثیرات همزمان متغیرهای مستقل بر هویت دینی

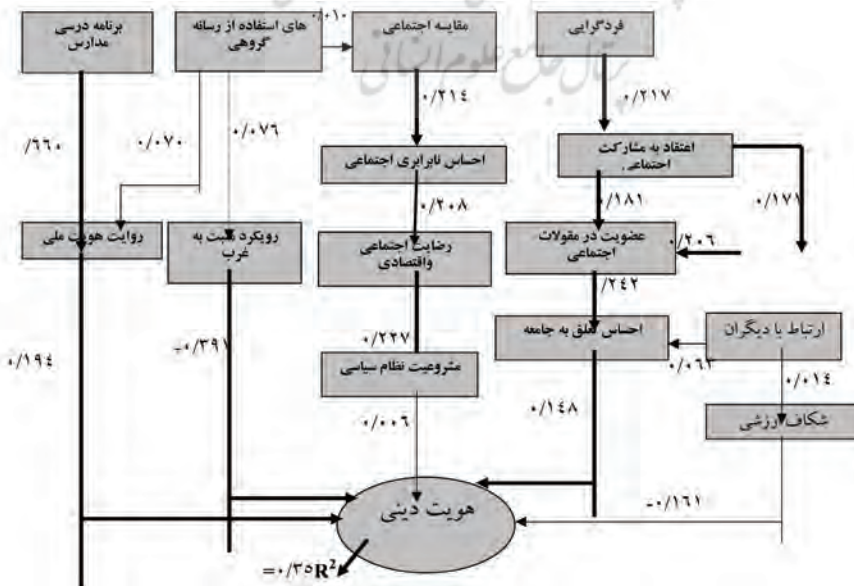

در معادله صفحه قبل، به ازای یک واحد افزایش در احساس تعلق به جامعه، به میزان ۰/۴۰ درصد به هویت دینی افراد افزوده می‌شود. همچنین به ازای یک واحد افزایش در متغیرهای رویکرد مثبت به غرب، فردگرایی و شکاف ارزشی، به ترتیب ۰/۱۴۲، ۰/۱۲۶ و ۰/۱۱۱ از هویت دینی افراد کاسته می‌شود.

R² به دست آمده از مدل رگرسیونی هویت دینی ۰/۴۲ است. بدین معنا که کل متغیرهای مستقل در این پژوهش، توانسته‌اند ۰/۴۲ از کل تغییرات متغیر وابسته را تبیین کنند، سایر تغییرات ناشی از متغیرهایی است که در این پژوهش مورد بررسی قرار نگرفته‌اند. به عبارت دیگر ۵۲ برابر است با ۰/۵۸.

تحلیل مسیر

در این قسمت به بررسی فرضیات مکانیزمی و مکانیزم‌های تأثیر متغیرهای مستقل بر هویت دینی پرداخته می‌شود تا تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر هویت دینی بررسی شود. از سوی دیگر مدل R² که بیانگر برازش (F) مدل نظری تحقیق بر اساس داده‌های مشاهده شده است، میزان تطابق مدل نظری با مدل تجربی را نشان خواهد داد. (به منظور درک راحت‌تر، مسیرهای معنی دار پررنگ‌تر شده‌اند)

مدل شماره ۲. مدل تحلیل مسیر هویت دینی

از میان متغیرهایی که تأثیر مستقیم بر هویت دینی دارند، متغیرهای شکاف ارزشی و رویکرد مثبت به غرب، یک رابطه معنی‌دار منفی، و متغیرهای احساس تعلق به جامعه و روایت هویت ملی یک رابطه معنی‌دار مثبت با هویت دینی دانش‌آموزان دارند. مشروعیت نظام سیاسی نیز فاقد معنی‌داری است. با حذف مسیرهای اثر غیرمعنی‌دار، اثرات غیرمستقیم (مکانیزمی) متغیرهای مقدم عبارتند از:

۱. شکاف ارزشی، هویت دینی

۲. فردگرایی، اعتقاد به مشارکت اجتماعی، عضویت در مقولات اجتماعی، احساس تعلق

به جامعه، هویت دینی

۳. فردگرایی، اعتقاد به مشارکت اجتماعی، شرکت در فوق برنامه‌ها، عضویت در مقولات

اجتماعی، احساس تعلق جامعه به هویت دینی

۴. استفاده از رسانه‌های گروهی، روایت هویت ملی، هویت دینی

۵. برنامه درسی مدارس، روایت هویت ملی، هویت دینی

۶. رویکرد مثبت به غرب، هویت دینی

R² مدل ۳۵ درصد است که میزان تبیین واریانس هویت دینی به وسیله متغیرهای مستقل

مقدم بر آن را نشان می‌دهد. با توجه به میزان واریانس تبیین‌نشده ($e^2 = 0.65$) می‌توان نتیجه گرفت مدل از برآزش نسبتاً ضعیفی برای تحلیل هویت دینی برخوردار است.

نتیجه‌گیری

با بررسی نتایج مشخص می‌شود بیشتر دانش‌آموزان دارای هویت دینی بالایی هستند به طوری که تنها ۴ درصد دانش‌آموزان دارای هویت دینی ضعیف هستند؛ میانگین ۸۰/۱ نیز نشان‌دهنده این امر است. هویت دینی یکی از اجزای اساسی هویت هر شخص به حساب می‌آید؛ زیرا هر فرد در تعریف خود، مذهب خود را نیز بیان می‌دارد و خود را با آن تعریف می‌کند مثل مسلمان، مسیحی، یهودی بودن و... بیش از ۹۴ درصد دانش‌آموزان خداوند را ناظر اعمال خود می‌بینند و در بُعد اعتقادی به خداوند ایمان دارند، نزدیک به ۸۰ درصد آنها هرگاه فرصتی پیش بیاید به زیارت اماکن مقدس می‌روند. دانش‌آموزان، دین را با وجود پیشرفت علم برای زندگی مهم می‌دانند. روی هم رفته هویت دینی دانش‌آموزان در حد بالایی است و بیشتر دانش‌آموزان دارای اعتقادات دینی بالایی هستند.

جدول شماره ۴ درصد دانش آموزان دارای هویت دینی بالا، متوسط و دارای بحران هویت دینی را نشان می‌دهد.

میانگین (۱۰۰ تا)	بحران هویت دینی	هویت متوسط	هویت بالا	بُعد هویت
۸۰/۱	%۴	%۸	%۸۸	هویت دینی

در بُعد دینی تنها ۴ درصد دانش آموزان در بحران به سر می‌برند و نتوانسته‌اند اعتقادات دینی محکمی برای خود کسب کرده و فاقد دیدگاه‌های مذهبی قوی هستند. از میان متغیرهای مستقل، متغیرهای احساس تعلق به جامعه، رویکرد مثبت به غرب، فردگرایی و شکاف ارزشی رابطه معنی‌داری با هویت دینی دانش آموزان دارد و فرضیات مربوط به آنها تأیید می‌شود.

فصلنامه علمی-پژوهشی

۱۴۰

دوره دوم
شماره ۶
تابستان ۱۳۸۸

منابع

- اشرفی، ا. (۱۳۷۷) *بی‌هویتی اجتماعی و گرایش به غرب» بررسی عوامل اجتماعی - فرهنگی مؤثر بر گرایش نوجوانان به الگوهای فرهنگ غربی (رپ و هویت‌متال) در تهران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- جنکیتز، ر. (۱۳۸۱) *هویت اجتماعی*، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: شیرازه.
- حاجیان، الف. (۱۳۷۹) «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال دوم، شماره ۵، صص ۲۲۸-۱۹۳.
- دورکیم، الف. (۱۳۶۹) *درباره تقسیم کار اجتماعی*، ترجمه باقر پرهام، تهران: کتاب‌سرای بابل.
- _____ (۱۳۷۶) *قواعد و روش جامعه‌شناسی*، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: دانشگاه تهران.
- دهشیری، م. (۱۳۸۰) «جهانی‌شدن و هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال دوم (شماره ۴): صص ۲۷-۵.
- عالم، ع. (۱۳۷۷) *بنیادهای علم سیاست*، چاپ چهارم، تهران: نشر نی.
- گودرزی، ح. (۱۳۸۷) «کارکرد هویت‌بخش مذهب شیعه در دوره صفویه»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال نهم، شماره ۴، صص ۷۲-۴۵.
- مجتهدزاده، پ. (۱۳۷۶) «جغرافیا و سیاست در فرآیندی نوین»، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، دوره -، شماره -، صص ۴۸-۲۴.
- منتظر قائم، م. (۱۳۷۷) «رسانه‌های جمعی و هویت»، *فصلنامه مطالعات ملی*، سال دوم، شماره ۴، صص ۷۶-۴۵.
- Burke, P. (1991) "Identity Processes and Social Stress", in *American Sociological Review*, Vol. 59 (9): 836-849.
- Heise David, R. (1998) "Conditions for Empathic Solidarity", in Patrick Doreian and Thomas Fararo, *The Problem of Solidarity, Theories and Models*, Amsterdam: Gordon and Breach publishers.
- Strikers, S. Burke, P. (2000) "The Past, Present and Future of Social Identity Theory", in *Social Psychology Quarterly*, Vol. 63(4): 284-297.
- Turner, C. & Haslem, S. (2001) *Social Identity, Organization and Leadership*, London: Lawrence Erlbaum Association's Publishers.

